«وێنە» لە ڕوانگەی میدیۆلۆژیا و سیمیۆتیکاوە.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئەوە کێیە لە بری "تۆ" دەژی؟ ئایا ئەو وێنە ڕازێنراوە، وێنەی ڕاستەقینەی خۆتە، یان پاڵەوانی خەونەکان و پێشبینی خەیاڵی کراوەی منداڵییە لە گۆشەیەکی هەشتدا پایەدارە؟! هەڵبەتە ئەمڕۆ ئێمە ژیانی خۆمان نازین، بەڵکو وێنەیەک لە شانەگەرییەکی "کاتی ئەلکترۆنی" دەگۆڕین، کە لە ڕێی شاشەکان و ڕۆشنبیریی بەکاربەرەوە نووسراوە؛ ئەمڕۆ چێژییان ئەندازەسازی کردووە، ترسەکانیان داڕشتەتەوە و سنووری ئاواتەکانیان دیاری کردووە تا ئەوەی وەک بوونەوەرێک کە بە پێتی نەبینراوەکان بەستراوەتەوە و جوولە دەکات و کەچی خۆی پێ ئازادە، تەنها لەبەر ئەوەی بەندیخانەکە نابینێت!.
ئەگەر هەموو ئەو وێنە ڕازێنراوە و کۆپییکراوانە بسوتێنین… ئایا لە بنەڕەتدا هیچ بە ناوی "ئەسڵ" وجودی هەیە؟ یان بۆت دەردەکەوێت کە هەر بەشاییەکی ڕەهایت؟ ئایا تۆ لە پێکهاتەی ئەم بوونەدا بیرۆکەیەکی ڕەسەنی، یان تەنها زێدە- بەرهەمێکی و ئەرکی لۆگاریتمەکان بەجێ دەهێنی؟! واتە (بچووککردنەوە و ئاسانکردنی ژمارە و پەیوەندییە توانییە ئاڵۆزەکان بە کردارە بنەڕەتییەکان، داڕشتنەوەیان بە شێوەی پێوەری گونجاو، دەستنیشانکردنی تێکەڵای گەشە و گۆڕانکارییە سروشتی و زانستییەکان.)
هەڵبەتە بڕوابوون بەوەی ژیان و گەردوون هیچ مانایەکی ڕەها، ئامانج یان بەهایەکی بنەڕەتی نییە، وەک لە تێڕوانینە ناسراوەکانی "ئارتور شۆپنهاوەر" دەردەکەوێت، کە پێیوایە بنەمای گەردوون "ئیرادە"یەکی کوێرانە و بێئامانج بەڕێوەی دەبات، هەمیشە جیهان بەرەو ئازارمان دەکاتەوە… یان وەک " پیتەر وەسل زاپفە"ی فەیلەسوفی بوونگەرا، یاساناس و نووسەر و شاخەوانی نەرویجی و بێڕەحمترین بیرمەندی سەدەی بیستەم لە پێشەنگەکانی دژە- نەسلگەرایی ئەخلاقی، کە هەمیشە مرۆڤ وەک "هەڵەیەکی بایۆلۆجی" دەبینێ و پێیوایە باشترین و ئەخلاقیترین بڕیارێک کە مرۆڤایەتی بتوانێت بیدات، ڕاگرتنی ڕەگەزی خۆیەتی بە ویستی خۆی، تاوەکو کۆتایی بەو زنجیرە ئازار و بێماناییە بهێنرێت.
پوختەی بیرکردنەوەکانی زاپفە کە بشێ لەگەڵ ئەو وتارەدا بگونجێ،

ئەوەیە کە پێیوایە هۆشیاریی مرۆڤ گەشەیەکی بەسنوری بەخۆیەوە بینیوە، کە لەگەڵ سروشت و تواناکانی گەردووندا ناگونجێت!. بەمجۆرە بەراوردی مرۆڤ بە جۆرە ئاسکێکی ئیرلەندی دەکات، کە قۆچەکانی هێندە گەورە دەبن، لە بری ئەوەی ببنە هۆی پاراستنی، بوونەتە ڕێگر بە جوولەی ژیان و جوولەی ناو دارستان و دابینکردنی وزەی پێویست… پیتەر زاپفە بارگرانی بوونی ئەو قۆچانە وەک (زێدە-هۆشیاریی) لە بەرامبەر تێفکرینی قووڵ، درککردن و ڕامان و گەڕان بەدوای مانا و سروشتدا… دەبینێ، کە ئەمڕۆ لە جیهانی بێباک و بێمانادا بووەتە بارێکی دەروونیی هێندە قورس کە مرۆڤ پێی هەڵناگیرێت، یان کاتی بۆ هەڵگرتنی نییە؛ نەک هەر هێندەش بەڵکو هۆی مەرگەسات و ئازاری بەردەوامی مرۆڤایەتییە.
پیتەر زاپفە پێیوایە زێدە-هۆشیاریی: (ئایین، ئایدۆلۆژیا، نەتەوە، خێزان…) بۆ ئەوەی لە جیهانێکدا کە هیچی لەم شتانە بە هەستکردن بە ئاسایش و مانا تێدا نییە، جیهانێک دروست دەکات. بەڵام لەبری ئەوەی ئەو جیهانە بێتە هۆی پاراستنی ئاسایش و حەز و خولیا و خەونەکانی مرۆڤ، وەک قۆچەکانی ئاسکە ئیرلەندییەکە تەواوی جوولەی ژیان و ئازادی ئابڵوقە دەدات… بە هەمان شێوەش زێدە-هۆشیاریی "تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی" گەڕانەوە بە فکر و واقیع، بە گەڕانەوە بۆ دواوە و کۆنەپەرستیی- دەبینێ!. بۆیە بە هەمان میکانیزم زێدە-هۆشیاری (شاشە) دووبارە زیندانێکی ڕازاوەی ڕووتی هونەری لە خێرایی و فرە-زانیاری و فرە-چێژ بێ مانا قووڵ و خەون و خەیاڵە مرۆییەکان لە (وێنەیەکی کۆپیکراودا) دروست دەکاتەوە، زیندانێکی کۆپیکراوی دیجیتاڵی، زیندانێکی میتا- واقیعی، زیندانی زێدە- هۆشیاری شاشە!. ئەمڕۆ دنیای تەکنەلۆژیا، بە دنیای زێدە- دیجیتاڵییەکانەوە دەنازێت، وەک نوسخەی دیکەی زیندانەکانی پێشوو.

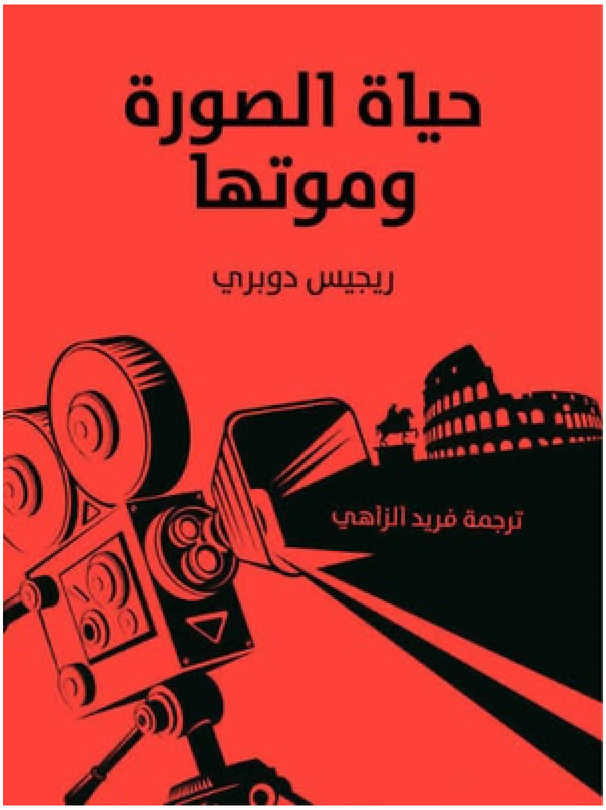

(1)

کاتی ئەلکترۆنی، لە زیندانی زێدە- هۆشیاری شاشەدا چییە؟ هەڵبەتە ئەو کاتەیە کە خێراییی زانیاری و زێدە-زانیاری و ڕووداوەکان لە کاتێکی یەکساندا بە هەمووان دەگەیەنێت. مەبەست لەوەیە کە (ڕابردوو/ئێستا/داهاتوو) تێکەڵ بەیەک دەبن… ئەو بیرۆکەیەش نزیکە لە جیهانی سیمولاکرا (simulation) کە تێیدا ڕاستی و وێنە تێکەڵ دەبن. کەواتە ئەگەر پۆستمۆدێرنە شکاندنی مانای یەکگرتوو بێت، ئەوە کاتی ئەلکترۆنی لە شکاندنی (کات و ناوەند)دا خۆی دەبینێتەوە، واتە هەڵوەشاندنەوەی بونیادی هێڵیی کاتی. هەڵبەتە لە سەردەمی دیجیتاڵی و ژیریی دەستکرددا، شکاندنی کات و ناوەند لە چەمکێکی تیۆریی شانەیی و فەلسەفییەوە بەرەو واقیعی ڕۆژانەی دیجیتاڵی گوازراوەتەوە. چونکە تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی سەرلەبەری ئەو سنوورانەی سڕییەوە کە پێشتر ڕەهەندەکانی ڕووبەر و کاتیان ڕێکدخستوە. تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی واقیعی ژیانی کردۆتە جۆرێک لە “شانۆگەریی وێنەیی بەردەوام” کە تێیدا چەمکە کلاسیکییەکانی وەک سەرەتای ڕووداو، ئامادەیی جەستەیی و سنوری ناوچەیی هیچ ڕۆڵێکی تێیدا وازی ناکەن.

ئیتر لە کۆمەڵگای دیجیتاڵیدا خێرایی، زێدە-پەستێنراو، تێکەڵ بە بوونی ڕاستی و میدیایی دەبێت؛ بەمجۆرە ڕۆژانە دەکەوینە لادانی بەسنووری شوێن و کات… چونکە نە هیچ مانایەکی جێگیر هەیە، نە مانا دەگوازرێتەوە، نە ڕاستییەک لە ئارادایە، جگە لە دروست کردنی

«مانای فلاش»، دروست کردنی مانایەکی بەپەلە، دەستبەجێ و چرکەیی بە مەشکی وەرگر- بەکاربەر… بەو مانایە دەتوانین بڵێین کاتی ئەلکتڕۆنی گواستنەوەی مانایە لە جێگیربوونەوە بۆ ئاستی سفر-مانا، یان بۆشایی!. چیتر مانا وەک هۆشیاری سەیر ناکرێت، بەڵکو دەبێتە پرۆسەیەکی بەردەوامی کۆپیکراو، دەبێتە گواستنەوەی بێکۆتایی لەنێوان (نمایش/دیمەن) و (وەرگری بەکاربەر)دا.

(2)

چەمکی میدیۆلۆژیا (Médiologie) یان (ناوەندناسی) قسەکردنە لە بوارێکی فکری و ڕەخنەیی کە لەلایەن فەیلەسوف و بیرمەندی فەرەنسی (ڕێجیس دەبرێ) لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا داڕێژراوە و لە کتێبی (حیاة الصورة وموتها، تألیف ریجیس دوبري، ترجمة فرید الزاهي- ط ١٩٩٢، عن مؤسسة هنداوي) خراوەتەڕوو؛ لەوێدا دەبرێ جەخت لەوە دەکاتەوە کە هیچ بیرۆکەیەک–چ ئایینی بێت یان سیاسی… بەبێ هەبوونی دامەزراوەکان- تەکنەلۆژیا و ئامرازی ماددییەوە کە پێی دەڵێن (میدیۆم) ناتوانێت لە مێژوودا بە تەواوی قسەی لێبکرێ و بێتە دی.

ئاماژەکردن بە چەمکی "وێنە" لەو کتێبەدا تەنها ڕستەسازی نییە، بەڵکو چەمکێکی سەرەکی و بابەتی لێکۆڵینەوەیە کە دەکەوێتە بەر نەشتەرگەریی فکرییەوە؛ کتێبی "حیاة الصورة وموتها" یەکێکە لە بەرهەمە گرنگەکانی بواری دیراساتی وێنە و ڕاگەیاندن، کە تێیدا مێژووی بینین و گەشەسەندنی وێنە لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا شی دەکاتەوە. لەو کتێبەدا سێ سەردەمە سەرەکییەکەی وێنە دەناسێنێت. یەکەم، سەردەمی دەست و نەخشکاری کە تێیدا وێنە وەک "هێمای پیرۆزی"ی ئایینی سەیر دەکرێت، چونکە خۆی خاوەنی ڕۆح یان هێزێکی ڕۆحییە و بە پەرستش یان ڕێوڕەسمە ئایینییەکان… وەک پەیکەری خوداوەندەکان یان ئایکۆنە ئایینییەکان. دووەم، سەردەمی هونەری- چاپخانە، وێنەکێشان- گواستنەوەی هێمای پیرۆزییە بۆ "هونەری" یان شێوازێک کە هەوڵ دەدات واقیع یان ڕۆحی ڕەسەنی شتەکان وەک خۆیان بە تەواوکراو دروست بکاتەوە/ بژێنێتەوە، و دواتر فۆتۆگراف؛ بەمجۆرە وێنەی لە ڕەهەندە ئایینییەکەی دەکرێتەوە و وەک شێوازێکی هونەری تەماشا دەکرێت؛ بەو مانایەش ڕازاندنەوە و جوانی، داهێنانی هونەرمەند و نوێنەرایەتیکردنی واقیع، دەبێتە پێوەر و وێنە دەبێتە شتێک بۆ سەیرکردن و هەڵسەنگاندنی جوانکاری. سێیەم، سەردەمی بینراو- تەلەڤزیۆن، شاشە و میدیا دیجیتاڵییەکان- کە لێرەدا بە (زێدە- هۆشیاری شاشە) ناومان بردووە.

لە سەردەمی بینراو یان لە زێدە- هۆشیاری شاشەدا وێنە لە هونەرەوە بە «پەیام» دەگۆڕێت یان بە زانیاریی زێدە-خێرا. بەو مانایەش وێنە

لە ڕێگای پەیام و زانیارییەکانەوە واقیعێکی دیکە دروست دەکاتەوە نەک تەنها کۆپی بکات. سەردەمی بینراو (زێدە- هۆشیاری شاشە) هەمیشە جەخت لەسەر کاتییبوون، لەخۆوەبوون و چێژ و سەرنجڕاکێشانی بینەری بەکاربەر دەکاتەوە.

ڕێجیس دەبرێ لە کتێبەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات کە وێنە لە سەردەمی شاشەدا بەهای ئایینی و هونەریی خۆی لەدەست دەدات؛ چونکە وێنە زیاد لە پێویست دەبێتە کاڵایەک بۆ مەسرەفکردن، بەمەش جۆرێک لە «مردنی وێنە» ڕادەگەیەنێت، واتە سەردەمی شاشە بە قۆناغی «مەرگی وێنە» دادەنێت، چونکە کاتێک هەموو شتێک دەبێتە وێنە، وێنە مانای قووڵی خۆی لەدەست دەدات. بەڵام بیرکردنەوەی ژان بۆدریار بۆ وێنە، بەو مانایە دێت کە وێنە نەک هەر دەبێتە کاڵایەک بۆ مەسرەفکردن، بەڵکو چیتر نوێنەرایەتی ڕاستی ناکات، بەڵکو دەبێتە جێگرەوەیەکی ساختەی ڕاستی.

(3)

ژان بۆدریار ڕەخنەی توند لە کۆمەڵگای پۆستمۆدێرنە و ڕاگەیاندن و کۆمەڵگای بەکاربەر دەگرێت… لە کتێبی (ژان بۆدریار- وەرگێڕانی، هاوارمحەمەد، ڕێزوان حەسەن- لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە- 2019.) و نووسینەکانی دیکەیدا زیاتر دەربارەی کۆمەڵگای بەکاربەر، سیاسەتی فریودان، لەبەرگرتنەوە، زێدە-واقیعی دەنووسێت. ئەو پێیوایە لە تێگەیشتنی کلاسیکدا، وێنە «نوێنەرایەتی» شتێکی ڕاستەقینەی دەکرد، تابلۆیەک، وێنەیەکی فۆتۆگرافی، فیلمێک… بەڵام ئەمڕۆ وێنە چیتر ڕەنگدانەوەی ڕاستی نییە!. بەڵکو «واقیعێکی جێگرەوە» دروست دەکات، ئەو واقیعە جێگرەوەیە وادەردەکەوێت کە «لە واقیعی ڕاستەقینە، واقیعیترە».

کەواتە لەمەڕی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵیدا وێنە بە زمانێک «دەدوێت» کە دیزاین کراوە بۆ چێژ و کاریگەری دروستکردن، نەک تەنها بۆ گەیاندنی زانیاری، بەو مانایەش وێنە ئامێرێکی بەرهەمهێنانی واتایە بۆ واقیعێکی وەهمی، کە لەنێو میدیا و بەکاربەرێتییدا، لەنێو (زێدە- هۆشیاری شاشە)دا کاردەکات و جارێکی دیکە هۆشیاری مرۆڤ بەبێ ئەوەی هەستی پێبکات، دایدەڕێژێتەوە… واتە وێنە تەنها ئامرازێکی سیاسیی درۆزن نییە، بەڵکو ئامرازێکی فەلسەفییە کە واقیعی بەتەواوی سڕیوەتەوە، بەتەواوی خۆی لە « واقیع» دابڕیوە و بووەتە جێگرەوەی واقیع، نەك هەر هێندەش بەڵکو بووەتە جێگرەوەی واقیعێکی دەستکرد، کە لە خودی واقیع سەرنجڕاکێشتر و «واقیعیتر» دەبینرێت، وەک ڕووداوە میدیاییەکان و جیهانی دیجیتاڵ. کەواتە لە سەردەمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی و کۆمەڵگای بەکاربەردا واقیع کوژراوە و نەماوە؛ تەنها میتا-واقیع بوونی هەیە.

(4)

پەیامی مێژوویی و فەلسەفیی کتەبی "حیاة الصورة وموتها"ی ڕێجیس دۆبرێ، ڕەخنەکردنی ئەو وەهمەیە کە پێیوایە «وێنە» دیاردەیەکی جێگیر و بێ تەمەنە. بەڵام لای دۆبرێ ئامرازی بەرهەمهێنانی وێنە (تەکنەلۆژیا) تەمەنی هەیە و دەگۆڕێت، وەک چۆن خودی تێگەیشتنمان بۆ "وێنە"ش تەمەنی هەیە و کۆن دەبێت. ڕێجیس دۆبرێ دەیەوێت بسەلمێنێت کە وێنە خاوەنی مێژوو، جەستە، و سووڕی ژیانە (لەدایکبوون، گەشەکردن و مردن)، کەواتە شێوازی سەیرکردنی ئێمە بۆ وێنە ڕاستەوخۆ بە ئامرازە تەکنەلۆژییەکان و ڕێژەی گواستنەوەیان لە کۆمەڵگاوە بەندە.

بەڵام ئەگەر بەراوردی تێزی ڕێجیس دۆبرێ لەسەر «مەرگی وێنە» لەگەڵ تێزی ژان بۆدریار لەسەر «مەرگی واقیع» بکەین، وەک بەراوردکردنی دوو ڕوانگەی ڕەخنەیی بەرامبەر پەیامی زێدە-ڕۆشنبیریی شاشەی هاوچەرخ دەردەکەون؛ واتە سەرەڕای ئەوەی هەردووکیان درکیان بە قەیرانێک لە جیهانی وێنەدا کردووە، بەڵام ئاراستەی تێڕوانینان لە میتۆدۆلۆژیا و ئەنجامگیریدا جیاواز دەکەوێتەوە.

ئەگەر لای ڕێجیس دۆبرێ پەیامی وێنە، سەنگ و مانای فکری و ئایینیی خۆی لەدەست دابێت! لای بۆدریار ئەوە واقیعە لەژێر هەڕەشەی پەیامی وێنەی سیمیولکراودا ون دەبێت و ڕەش دەچێتەوە. بەو مانایەش میتۆدی شیکردنەوە دۆبرێ میدیۆلۆژیایە، واتە مێژووی تەکنەلۆژیا و ئامرازەکانی گواستنەوەیە. بەڵام لای بۆدریار سیمیۆتیکی و پۆستمۆدێرنەیە، واتە میتۆدی نیشانەناسی و کۆمەڵناسییە.

دواجار لای ڕێجیس دۆبرێ وێنە بووەتە زانیارییەکی خێرا و کاڵایەک بۆ بەکاربردن. بەڵام لای ژان بۆدریار وێنە چووەتە سەرووی-واقیع و ڕێگا نادات دەستمان بە واقیعی ڕاستەقینە بگات. دۆبرێ دەڵێت، وێنە هێندە زۆر بووە هەیبەتی خۆی دۆڕاندووە. بەڵام بۆدریار دەڵێت، وێنە هێندە بەهێز بووە واقیعی کوشتووە. کەواتە ئەوە کێیە دەژی: مێژووی بینین و گەشەسەندنی خەونەکان، یان وێنەی پڕ لە زانیاری و ڕەشبردنەوەی ڕاستی؟!

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 22/8/2026